

Perstorps kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

KARL JOHAN KEMBER, 2017-06-27

jais
arkitekter

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Perstorps kyrka

Perstorps församling, Åsbo kontrakt, Lunds stift

Perstorps socken, Perstorp 21:6, Perstorps kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Perstorps historia

Perstorp ligger i norra Skåne, mellan Helsingborg och Hässleholm, i ett relativt skogsbevuxet landskap med stort inslag av bok. I terrängen finns många sjöar och vattendrag, däribland Perstorpsån som slingrar genom samhället. Det knappa beståndet av synliga förhistoriska lämningar i trakten tyder på, att området visserligen varit bebott från stenåldern, men glest befolkat ända fram i historisk tid. Det äldsta belägget för ortsnamnet är från 1504, då skrivet *Pätherstorp*. Bystrukturen med kyrkan och några få gårdar, omgivna av inägomarkernas vångar och utmarker, var i stort sett oförändrad fram till skiftena i början av 1800-talet. Folk försörjde sig mestadels som bönder eller arbetade vid Skånska glasbruket i Henrikstorp. Det anlades 1692 av Göran Pielman och var, vid sidan om det i Kungsholmen, det viktigaste i tidiga 1700-talets Sverige. Efter att bruket brunnit ned 1762 köptes egendomen av Gustav Hamilton, som tillsammans med sina ättlingar byggde upp säteriet Gustavsborg på platsen.

I och med skiftesreformerna frigjordes stora marker för ny verksamhet, och kyrkbyn förvandlades successivt från bondby till industrisamhälle. Utvecklingen påskyndades av järnvägslinjen mellan Helsingborg och Hässleholm från 1875, som ledde till att bebyggelsen försköts mot stationen söder om kyrkbyn. Gustavsborg såldes till Carl Wendt, vars son Wilhelm 1881 grundade Stensmølla Kemisk Industri. 1886 bytte företaget namn till Skånska Ättiksfabriken, som 1970 bör noterades och blev Perstorp AB. Den dittills lilla orten byggdes under 1900-talet snabbt ut med skiv- och lamellhus åt arbetarna i företaget, liksom med biograf, idrottsplats och Folkets Park. Perstorp AB är alltjämt en vital arbetsgivare i samhället. Produktionen är numera inställd mot kemiska produkter, bl.a. sedan tillverkningen av ättika 2013 köpts ut av Kavli i Eslöv. Perstorp AB ingår idag, tillsammans med ett stort antal andra företag inom teknologi och miljö, i Perstorps Industripark. Andra stora arbetsgivare i orten är ESAB, som är specialiserade på skärning och svetsning, och Kronäggs packeri.

Beskrivning

Kyrkan ligger i nordvästra delen av Perstorp, norr om stationssamhället längs genom-

fartsvägen mot Oderljunga. Öster om kyrktomten finns en 1700-talsgård med fyra längor, byggda med väggar i skiftesverk och stråtak, som idag gjorts om till hembygds-gård med museum. Gården och kyrkan är de kvarvarande delarna av kyrkbyn sedan klockaregården mitt emot kyrkan rivits i slutet av 1950-talet. I norr gränsar kyrko-gården till en grupp lamellhus från 1900-talets mitt. I kyrkans närmiljö finns flera skolbyggnader av varierande utseende, byggda 1847, 1917, 1948 resp. på 1960-talet, och ett Folkets Park fint inkilat i suterrängen ner mot Perstorpsån.

I direkt anslutning till den lummiga kyrkogården finns flera byggnader som används för kyrkans verksamhet. I väster ligger ett vitputsat tegelhus med rött tegeltak, där de ursprungliga delarna från 1954 tidigare utgjorde prästgård och pastorsexpedition. Prästgården byggdes ut 1981 med lokaler för arbetsrum. Bostadsdelen upphörde att vara prästgård i mitten/slutet av 1980-talet, och omvandlades till lokaler för barn- och körverksamhet i mitten av 1990-talet. I öster finns församlingshemmet [1], uppfört 1955 och utvidgat 1964. Det är traditionellt gestaltat med faluröd träpanel, vita knutar och rött tegeltak. Norr om detta ligger kyrkogårdsförvaltningens byggnader med lokaler för arbetsrum, verkstadsrum och garage. Bakom församlingshemmet finns även *Hoppets kapell* [2], ritat av landskapsarkitekten Per Friberg (1920-2014) och invigt 1978. Det kan sägas vara en modern omtolkning av församlingshemmets traditionella arkitektur, i samma material men med stramare detaljering, synliga konstruktioner och överst på taket en lanternin. Kapelletts insida är klädd med träpanel av furu och är flexibelt möblerat. Mot väster finns en dubbeldörr, som via en pergola öppnar upp kapellet mot *Hoppets kyrkogård*.

[1]: Församlingshemmet

[2]: Hoppets kapell

Ungefär 400 m öster om kyrktomten ligger ännu en begravningsplats, *Östra kyrko-gården*. Denna gränsar i norr till ett under senare år utbyggt industriområde, och i öster till stadsparken. I söder ligger äldreboendet Österbo och i väster skolområdet.

Kyrkobyggnaden

De äldsta delarna av Perstorps kyrka uppfördes runt 1250, en ålder som satts utifrån

arkeolog Barbro Sundnérs dendrokronologiska datering av det till stora delar bevarade medeltida taklaget. Kyrkan byggdes intill Perstorpsån och gavs det typiskt romanska grundskemat med tvåkvadratisk långhus, ett lägre och smalare kor och en halvrund absid. Långhuset hade några högt sittande fönster och entréportaler mot norr och söder. Till kyrkan var kopplat ett rektangulärt torn av samma bredd som långhuset och med en västportal. Tornets ursprungliga funktion är okänd; det kan ha hyst en klocka, men också varit magasin, försvarsrum, doprum eller gravkammare, kanske förbunden med någon storman. Det har föreslagits att de romanska västportalerna användes för patronus, men de kan också ha använts i processioner kring kyrkan, då man rörde sig genom portalerna. Det är likaledes möjligt att bygget övervakades av cisterciensermunkarna, som lär ha varit inblandade i många kyrkobyggen i trakterna runt Herrevad. En stor del av sockenborna var dessutom tiondeskyldiga till klostret.

Ungefär 1504 byggs en klockstapel sydöst om kyrkan. Klockstapeln beskrivs närmre under kapitlet *"Byggnader på kyrkogården, klockstapeln"*.

Omkring 1540 rivs tornets översta plan, och dess bottenvåning integreras med långhuset. Tornets östvägg bryts ned helt. Inga spår finns efter något murat valv över tornkammaren. Därefter byggs taklaget om med ett gemensamt sadeltak över hela kyrkorummet. Kanske tillkommer vapenhuset i söder och långhusets två kryssvalv samtidigt, men de kan också vara äldre. Både valvslagningen och vapenhusbyggandet blommade i Skåne under 1400-talet för att kulminera i början på 1500-talet.

Med reformationen förändrades de skånska kyrkorna radikalt. Fönstren förstörades så att besökarna kunde se och läsa, och kyrkorummet rensades från katolicismens helgonbilder. Istället försågs långhuset med predikstolar, altarpuppsatser, bänkar och andra sniderier. Perstorps kyrka ska ha eldhärjats vid 1600-talets slut, och troligen tvingades man att förnya delar av dess inredning efter branden. Den nuvarande altarpuppsatsen är från tidigt 1600-tal, predikstolen och dopfuntsbaldakinen från 1700-talets mitt.

1836 upptäcks en svårlagad spricka i norra kormuren. Det beslutas därför att riva absiden och ersätta den med en raksluten korutvidgning, som gav plats åt en sakristia bakom altaret. Korets östra del täcks av ett välvt trätak. Möjligen tillkommer även tunnvalvet i vapenhuset vid detta tillfälle. Kyrkan får på så sätt nuvarande utbredning.

1898-99 görs en inre renovering av kyrkan. Triumfbågen förstöras, bänkarna byts mot öppna soffor, en orgel sätts in och nytt brädgolv läggs. Flera av åtgärderna återställs redan 1935, då Eiler Graebe återigen förser kyrkan med slutna bänkar, samtidigt som triumfbågen avsmalnas. Dessutom byts de små korfönstren ut mot nya.

I början av 1900-talet ersätts kyrkans gamla plåttak med nuvarande tegelpannor. De

syns på kort från 1915, men inte på bilder från 1905, och måste således ha lagts någon gång mellan dessa år. 1915 tillverkas dessutom en ny dörr till vapenhuset.

1954 byggs nuvarande orgelläktare enligt Eiler Graebes förslag, samtidigt som en ny orgel installeras. Även brädtaket ovanför läktaren förnyas.

1963 renoveras kyrkan på nytt under Eiler Graebes ledning. Golvnivåerna sänks och nya golv läggs i hela kyrkan. Ett gråstensgolv tas fram i vapenhuset, i långhuset läggs tegel och i koret kalksten. Koret och sakristian avskiljs med en vägg av hyvlade furubrädor, delvis tagna från den föregående avbalkningen. Bänkarna ställs på ett spontat brädgolv. Korfönstren från 1935 behålls, men övriga fönster förnyas liksom portarna. Den södra portalen breddas, och till den nya dörren överförs smidet från 1915 års dörr. Fasaderna putslagas med kc- bruk och avvattningen görs om helt. Under arbetet görs flera intressanta iakttagelser; man hittar och frilägger den romanska västportalen, och upptäcker rester av den ursprungliga sydportalen ovan dörren mellan lång- och vapenhus. Portalens nedre del justeras, och en gotisk ekdörr som tillhört kyrkan återbördas från Malmö museer för att sättas in i öppningen. I långhuset påträffar man spår efter en gravkammare från 1700-talets slut, liksom av några fågelliknande kalkmålningar.

1983 och 1985 målas kyrkan om, först interiört och sedan exteriört. Nya puts- och målningsarbeten görs bl.a. 1999-2001, bl.a. omkalkas fasaderna. Gjorda arbeten sedan dess omfattar t.ex. översyn av elsystemet och installation av klimatstyrning 2011.

Exteriör

Kyrkobyggnaden består av ett långhus, ett smalare, rakavslutat kor och ett vapenhus i söder. Långhuset och korets västligaste del är från 1250, vapenhuset från ca 1540 och korets östförlängning från 1836. Sydöst om kyrkan finns en klockstapel från ca 1504.

Kyrkan står sannolikt på en kallmur av natursten. Fasaderna är täckta med grovkornig spritputs och därefter vitkalkade. Från vinden kan konstateras, att det medeltida murverket är gjort av kluven gråsten, rikligt skolad och lagd i regelbundna skift. Murarna är odekorerade, fränsett ett murat och putsat sågskift längs kyrkorummets takfot, och saknar utvändiga synliga spår efter t.ex. romanska fönsteröppningar. Fasaderna stagas av ett fåtal ankarslutar, både raka och liljeformade. Runt långhusets sydvästra hörn går ett dragband mellan två liljeformade ankarslutar. Vapenhuset saknar sockel, övriga murar står på en oputsad stensockel av varierande karaktär. De äldsta delarnas sockel är noga bearbetad med jämn skråkant, östförlängningens är grövre och ojämnare. Fogarna är genomgående konvexa och breda. I långhusets norra sockel syns tydliga stötfogar kring den ursprungliga norrportalen.

Långhusets och vapenhusets raktäckta, brunlaserade ekfönster tillkom 1963 i samband

med Eiler Graebes renovering. De har alla två eller fyra öppningsbara, småspröjsade lufter. Ytterbågarna är försedda med antikglas, de inre bågarna med planglas. Till östförlängningen hör tre mindre, raktäckta och vitmålade korfönster från 1935, uppbyggda av vardera två öppningsbara, stående och blyspröjsade lufter försedda med gultonat glas. Avväxlingarna ovan fönstren är markerade med vitputsade, utskjutande stenskvivor. Alla fönster sitter mycket långt ut i fasadlivet, och har i nederkant försetts med kopparbleck som skydd mot vatteninträngning.

[3]: Romansk västportal

Kyrkan har tre entréer; en västportal, en prästportal i öster och huvudingången genom vapenhuset i söder. De två sistnämnda portalerna är stickbågiga och försedda med dörrar från 1963, klädda med stående, brunmålad träpanel. Sydportens nationalromantiska smide är överfört från 1915 års dörr. Den långsmala, rundbågiga västportalen [3], även den med en panelklädd dörr från 1963, kommer från medeltiden. Omfattningen är gjord av kvaderhuggen, annars obearbetad sten. Ovan dörren sitter ett halvrunt stentympanon. Nivåskillnaderna mellan portalerna och marken hanteras med plansteg av granit.

Kyrkan täcks av tre sadeltak med röda, enkupiga tegelpannor från 1900-talets början och vitmålade vindskvivor av trä. Kortakets östra avslutning är valmad. Takfoten har ett underslag av vit pärlspont. Beslag och avvattning är av olika slags plåt.

Interiör

Genom sydportalen kommer man in i vapenhuset. Det har ett bredfogat, kanske ursprungligt, golv av oregelbunden natursten. Väggar och tak, ett trätunnvalv av 1800-talskaraktär, är putsade och kalkade. Södermurens övre del är avsmalnad så att det bildas en klack i muren; ett möjligt upplag för ett föregående, plant innertak. I norr finns en rundbågig öppning mot långhuset. Portalens övre del är bevarad från den romanska sydportalen. I öppningen sitter, monterad ovanpå ett modernt dörrblad, en medeltida ekdörr [5]. Den är byggd av tre plank med notspår och pryds av järnsmide i form av ringkors, räfflade bandjärn och bladspiror.

Långhuset [4] består av i väster bottenvåningen från det rivna tornet och i öster två valvslagna travéer. Valven från 1400-/1500-talen är spetsbågiga, sekundära kryssvalv

med fyrsidiga ribbor, som vilar på tresprångiga pilastrar med dubbla kragband. Väggar och valv är putsade och kalkade utan synliga kalkmålningar; fragmenten man hittade 1963 överkalkades efter att de dokumenterats. Övergången mellan f.d. tornrummet och övriga kyrkorummet sker genom en bred, något tryckt och rundbågig tornbåge. Långhuset är möblerat i två kvarter kring gångarna, som är belagda med tegelplattor från 1963 lagda i löpförband. Bänkarna står på ett brädgolv. Kyrkorummet belyses av stora fönster satta långt inne i nischerna. Vid en av det västligaste valvets svicklar, och vid långhusets östligaste fönsternisch, syns rester av två romanska fönster. Långhusets bakersta del upptas av orgelläktaren från 1954 som vilar på gråa pelare och kolonner. Dess barriär är tät, uppbyggd av grått ramverk kring vitmålade fyllningar. Uppgången till orgelläktaren sker via en vinklad trätrappa. Längst fram i långhuset står mot söder predikstolen, mot norr finns ett dopaltare och en dopfunt med baldakin.

[4]: Långhuset mot koret, sett från orgelläktaren

Koret, upphöjt två steg relativt långhuset, nås via den restaurerade triumfbågen. Kor-golvet är belagt med gråa, sågade kalkstensplattor från 1963. Den bakre delen av koret, den romanska delen, är välvd med samma slags valv som långhuset. Högkoret finns i östförlängningen från 1836 och är täckt av ett vitmålat trätunnvalv. Bakom altaret står en vitmålad brädvägg från 1963 med två integrerade raktäckta dörrar till sakristian. Sakristian har golv av gråmålade bräder och putsade och kalkade väggar. Taket är en fortsättning på trätunnvalvet över högkoret. Rummet är bl.a. inrett med flera träskåp.

Kyrkvinden nås via en lucka i brädtaket ovanför läktaren. Valven över kyrkorummet

är isolerade. Det medeltida taklaget är undersökt och daterat av Barbro Sundnér. Hon har funnit spår av två olika takstoltyper över långhuset [6]. Den yngre sorten från ca 1540, som bevaras i dagens taklag, består av två hanband, sparrar, stödben och tassar på remstycken. Vissa tassar har ersatts av bindbjälkar, på vilka står stolpar, s.k. kungar, som bär en långrem ansatt under hanbanden. På sparrarna ligger träpanel med spikar till en äldre spåntäckning, som lär finnas kvar under tegeltaket. De äldre takstolarna från 1250 består av bindbjälkar och kryssförstyvade sparrar. Inga av dessa är kvar, men bindbjälkarna kan ha delats av till nuvarande tassar. Även i hanbanden kan det finnas återanvänt virke. Långhus och kor förbinds av en ursprunglig öppning. Korets taklag från 1250, av samma typ som långhusets äldre konstruktion, är i det närmaste helt intakt. Takstolarna består av sparrar, bindbjälkar, stödben och kryssträvor. Sparrarna är halvade inock och binds samman av en nockås, som monterats då takstolarna rests.

[5]: Medeltida dörr

[6]: Långhusets taklag (1250-1540)

Inredning och inventarier

Altaret [7] av trä är ritat 1963 av Eiler Graebe. Dess sidor består av blåmålade speglar, kantade av röda- och guldmålade ramar och åtskilda av kannelerade pilastrar.

Altaruppsatsen [7] av additionstyp i polykrom ek är daterad till 1600-talet. Nederst finns en predella med två texttavlor skilda av postament. På ena tavlan nämns Jöran Horster, pastor mellan 1684-99, då uppsatsen sannolikt ommålats. På baserna står räfflade kolonner som bär ett profilerat listverk. Mellan kolonnerna finns, innanför rundbågiga portiker, målningar som föreställer Jesu dop och Nattvardens instiftande. På kornischen står en ädikula formad som en renässansportal. Innanför dess pilastrar finns två målningar, skilda av rundbågar, som framställer Jesu- och Elie himmelfärd. Vid sidan om kolonnerna och ädikulan finns beslagsvingar med målade blommor.

Altarringen [7], tillkommen vid renoveringen 1899-1900, har en konvex form som

sträcker sig över korets bredd. Barriären består av balustrar, som bär en slät, oklädd överliggare. Knäfallet är klätt med naturfärgat skinn.

Dopfunten av sandsten är daterad till 1200-talet. Foten utgörs av en attisk bas med hörntappar, som via ett runt brätte övergår i en cylindrisk cuppa. Skålen är dekorerad med en uthuggen, hängande liljefris, och bär spår av röda färgfragment. Lars Tynell menar, att denna fris är typisk för Hallarödsgruppens relativt spridda funtar.

Dopfuntens baldakin, sannolikt snidad av Johan Ullberg under 1700-talet, är gjord av polykrom fur. Baldakinen i lantlig barockstil består av ett listverk prytt med hängande tofsar, som bär en sexsidig krona med volutformade ribbor. På listverkets ovkant står flamförsedda urnor, och däremellan kartuscher med texttavlor.

Predikstolen i rokokostil [8], snidad i polykromt trä, är daterad 1741 av Niklas Ekenkrantz, bildhuggare från Kristianstad. Korgen har fyra sidor, vars speglar är prydda med blad- och rankverk. Mellan speglarna finns karyatider i form av barn, som binder samman korgens övre- och undre listverk. Ovan korgen hänger en femsidig baldakin, också den prydd med änglaputti, liksom kartuscher med bl.a. Fredrik I:s monogram. Korgen nås genom en enkel furutrappa med smidesräcke, ritad 1963 av Eiler Graebe.

[7]: Altaranordning och altarring

[8]: Predikstol

Bänkinredningen är ritad av Eiler Graebe 1935 och indelad i två kvarter. Gavlarna är raka med rundade hörn och prydda av blåmarmorade fält. Ryggar och framskärmar är gjorda av ramverk som målats i två grå nyanser. På sitsarna ligger ljusblå dynor.

Orgeln är byggd av Fredriksborgs Orgelbyggeri i Hilleröd 1954, då även orgelläktaren tillkom. 1963 ersattes de manuella tramporna med ett ryggpositiv. Huvudverkets träfasad har tre öppna fält, de yttersta förhöjda, med träpipor. Ryggpositivet, med sina metallpipor inom fem vitmålade pipfält, är integrerat i läktarens framdragna mittparti.

Kyrkklockan, se nedan under "*Byggnader på kyrkogården, klockstapeln*".

Övrigt

Ovan dörren mot vapenhuset hänger ett *triumfkrucifix* i ek, daterat till sent 1400-tal. Korset fattas och figuren saknar både armar liksom delar av benen. Invid triumfbågen finns en *kopia av en Mariaskulptur* gjord av Bertil Nyström 1967. Originalen från ca 1250 förvaras på Historiska Museet i Lund. Från 1700-talet kommer en *basunängel*, snidad av Niklas Ekencrantz, en *värja* som sägs ha tillhört predikant Nibelius och ett *timglas* med fyra glas i ett träställ. I metallsamlingen märks bl.a. ett *mässingskors* från 1668 och flera föremål av Wiwen Nilsson, t.ex. ett *sockenbudstyg*. Till sist äger kyrkan många föremål med lokal koppling. Dit hör en *glaskaraff med tratt*, blåst 1756 vid Henrikstorps glasbruk, och en *mässhake* från 1704 i siden prydd med ett kors och aposteln Johannes. Mässhaken sägs vara broderad av Helena Larsdotter i Eksjö, och är skänkt till kyrkan av Christina Gemzea och Måns Ståhl. Han var glasbrukets första inspektör.

Kyrkogården

Kyrkan och den äldsta delen av kyrkogården är sannolikt samtida. Litet är känt om dess utformning före 1800-talet, men troligtvis följde den det allmänna, medeltida mönstret; en inhägnad, betad äng, som även fungerade för profana ändamål. Gravarna var gräskullar utmärkta med träkors, eller liggande stenhällar för de mer bemedlade. På lantmäteriets kartor från 1789 och efter skiftet 1835 framträder en kyrkby med bara några få gårdar. Runt kyrkan finns två prästlöneboställen, varav det ena finns kvar och gjorts om till hembygdsgård, och den idag rivna klockaregården. Kyrkogården omges av ett stengärde, som enligt ett sockenstämmoprotokoll ska ha lagts i början på 1800-talet. När landsvägen drogs om i slutet av århundradet, fick man släppa en liten del av kyrkogården för vägrätningens skull. Under 1800-talet lär kyrkogården, som brukligt var vid tiden, gjorts om till en strikt planerad miljö. Grusgångar drogs, vårdarna fick omgärdningar av buxbom, sten eller järn, och träd planterades runt anläggningen.

Tack vare järnvägen och industrin växte Perstorp snabbt runt förra sekelskiftet, och den gamla kyrkogården blev snart för liten. Genom avsöndring av annexhemmanet öster om kyrkogården uppläts delar av dess tomt för skoländamål och området väster om dagens Spjutserödsväg åt en begravningsplats. Den invigdes 1914 och kallades fram till 1966 *Nya kyrkogården*, för att idag benämnas *Östra kyrkogården*.

Nästa utvidgning gjordes 1965 väster och norrut om den medeltida kyrkogården efter ritningar av trädgårdskonsulent Gust. Rud. Fernelius. Den *Västra kyrkogården* gavs en lugn karaktär med sex rektangulära kvarter avskilda av häckar. Under samma årtionde tillkom en *minnesplats* med fontän precis öster om kyrkan. Minnesplatsen tillkom med medel skänkta av Albert Kristiansson.

En bit in på 1900-talet utvecklades de s.k. skogskyrkogårdarna, som ville ta tillvara på platsens topografi och växtförhållanden. Skogskyrkogården i Stockholm från 1915-1940 blev stilbildande för ett nytt ideal som långsamt spred sig över landet. Perstorps skogskyrkogård skapades i ett kvarter av *Hoppets kyrkogård*, som invigdes 1974 efter ritningar av landskapsarkitekten Per Friberg. Han menade, att trädgårdar är konst skapad av naturens material, en syn han omsatte i en fri, renodlad och kontextuell arkitektur. Förutom skogskyrkogården bestod Hoppets kyrkogård även av en askgravplats, två urnkvarter, en minneslund och en ceremoniplats.

De senaste tillskotten på kyrkogården är *Nya Västra kyrkogården*, som invigdes 1994 i anslutning till Västra kyrkogården, och en *askgravplats* som togs i bruk 2007.

Gamla kyrkogården

Den medeltida kyrkogården [9] omgärdas av en kallmur i gråsten, på vilken står en trädkrans. Från kyrkan strålar gångar av randkrattat grus mot kyrkogårdens ingångar i söder och öster, mot de båda utvidgningarna och mot klockstapeln i sydöstra hörnet. Den södra ingången mot landsvägen har ett grindparti i svartmålat gjutjärn innanför granitstolpar med spetsiga krön. Kvarteren norr om kyrkan är grästäkta, och uppvisar ett jämförelsevis ungt gravmaterial där många stenar är resta under 1900-talets senare hälft. Stenarna står i nord-/sydliga rader, fritt i gräset eller med planteringar framför inom små stenramar. Kvarteren söder om kyrkan har däremot i stora delar kvar 1800-talets gestaltning, med vårdarna skilda av grusgångar och omfattade av buxbom, stenkantar eller järnstaket. Gravmaterialet är blandat med många stenar från tiden runt förra sekelskiftet. Bland dessa märks Wendts stora familjegrav, där Carl Wendt och hans hustru Charlotta har sin gravsten rest innanför ett gjutjärnsstaket. Deras son Wilhelm grundade 1881 Stensmölle Kemisk industri, som var en föregångare till Perstorp AB. Ett annat noterbart gravminne är det efter två generationer Schrewelius, som var uppskattade klockare under 1700- och 1800-talen och trogna sin hemkyrka. Stenen restes 1948 för att uppmärksamma deras gärningar. Intill deras sten står en medeltida gravhäll. Bland titlarna märks lantbrukare, men också banvakter, fabrikörer, vagnmakare, möbel- och järnhandlare.

Strax öster om kyrkan ligger en minnesplats. Den rektangulära platsen är täckt av kullersten, omgärdad av häckar och pryds av några träd och en cirkulär fontän.

Västra kyrkogården och Nya västra kyrkogården

Västra kyrkogården [10] består av fyra grästäckta kvartersområden, avskilda med grusgångar. Mot söder finns en fogad naturstensmur avtäckt med stenplattor ut mot parkeringen. I muren finns ett fyrdelat grindparti med svartmålade järngrindar innanför murade stolpar. Från grinden skär en huvudaxel, kantad av björkar, genom kyrkogården i nord-/sydlig riktning. Kyrkogården avgränsas i väster av ett nätstängsel och en trädrad ut mot f.d. prästgården, och i norr av lummig grönska mot det omgivande villaområdet. Kvarteren är konsekvent gestaltade med grässatta ytor, genomskurna av små, raka plattsatta gångar, och häckomgärdade.

Nya Västra kyrkogården, som ligger norr om Västra kyrkogården, består av två kvartersområden, varav det ena har tagits i bruk. Dessa kvarter skiljer sig tydligt från de på Västra kyrkogården genom sina böjda grusgångar som möter varandra i kors. Gravarna står med ryggarna mot varandra med mellanliggande rygghäckar. Framför varje vård finns plats för individuell plantering inom en betongram.

[9]: Gamla kyrkogården mot klockstapeln

[10]: Västra kyrkogården mot kyrkan

Hoppets kyrkogård

Hoppets kyrkogård består av i nordost skogskyrkogården, i nordväst askgravplatsen, i mitten två urnkvarter, i sydost minneslunden och i sydväst ceremoniplatsen. De två sistnämnda ligger längs en grusgång, som löper som en axel i väst-/östlig riktning från parkeringen vid församlingshemmet, genom Hoppets kyrkogård och vidare mot Västra kyrkogården. Minneslunden [12] domineras av dess murkantade smyckningsplats. I dess mitt står ett järnkors som förts från den medeltida kyrkogården. Söder om minneslunden finns en askgravplats. Namnplaketterna efter de avlidna fästs på en minnessten eller på en skråkantad granitmur. Ceremoniplatsen är formad som en utomhusteater med en grässatt yta, som sluttar ner mot ett murat altare.

Mitt i urnområdet finns fyra kvadrater, indelade med stenkanter i vardera i åtta gravar kring en central buske. De kvadratiska fälten flankeras av raka rader med gravstenar, som är ställda med ryggarna mot varandra. Mellan varje vårdpar står en formklippt buske. Skogskyrkogården är mycket trädrik med mestadels björkar [11]. De anspråks-

lösa vårdarna ligger, likt stenar i skogen, i ett gemensamt hav av vildblomster med mellanliggande gångar. Mot norr har terrängen släntats upp mot en stenmur, som skiljer kyrkogården från de angränsande lamellhusen. På slänten har man ordnat ett lapidarium med liggande stenar. Längst i nordväst finns en askgravplats med växt-rännor kantade av cortenstål. I rännornas framkant har stålet ersatts av en granit-skoning, där man kan fästa minnesplaketterna.

[11]: Skogskyrkogården mot kyrkan

[12]: Minneslund

[13]: Östra kyrkogården mot kapellet

Östra kyrkogården

Huvudentrén till östra kyrkogården [13] är från vägen i väster. Från smidesgrinden leder en trädkantad gång, täckt av sjöstensplattor lagda i parkettmönster, ned mot kapellet. Kyrkogården gränsar i söder till Perstorps lummiga stadspark. Kvarteren är grästäckta med mellanliggande gångar, gravarna står med ryggarna mot varandra

åtskilda av rygghäckar. Gravplatserna omfattas av buxbom, stenramar eller står direkt i gräset. Det äldsta gravmaterialet, som är från 1900-talets första decennier, är i hög grad samlat i de norra- och västligaste kvarteren. Bland vårdarnas titlar märks bl.a. banmästare, stationskarlar, pumpare, glasblåsare, sadelmakare och telefonföreståndare.

Byggnader på kyrkogården

Klockstapeln

Sydöst om kyrkan står en klockstapel, fodrad med stående, tjärad lockpanel. Det utkragande sadeltaket är täckt av röda tegelpannor. Stommen av ek har en mittstolpe, försträvad med kryss- och tvärbjälkar till väggarna, byggda av sparrar och bjälkkryss. Reglarna står på fotträn. Stapeln renoverades bl.a. 1914 och 1949 och senast 2002-2003. Då renoverades fasadklädseln från 1949, samtidigt som det västra fotträet byttes och rötskadat virke lagades. Genom dendrokronologiska undersökningar vet man att stommens nedre delar är från 1504 ± 5 år, vilket gör den i princip jämgammal med de i Norra Mellby och Brönnestad. Stapeln från 1481 i Norra Mellby har länge ansetts vara den äldsta i Sverige, men i en rapport från Skara Stift 2015 dateras tre av dess klockstaplar till 1300-talet. Detta visar att sådana fanns mycket tidigt, kanske redan undre äldre medeltid, för att under 1600- och 1700-talen ha spritts över Skåne.

Klockstapeln har tidvis även använts för andra ändamål än klockringning. När kyrkan hade eldstad, fungerade den som vedbod och förråd. Den har brukats som likrum, och till och med som obduktionslokal av Ola Kristensson, mer känd som "Smatta- Ola". Han bodde i Tussjöholm utanför Perstorp under 1800-talet, och livnärde sig på naturmedicin, trolleri och bedrägerier av olika slag, bl.a. falskmynteri av danska pengar.

I klockstapeln hänger en *kyrkklocka*, omgjuten 1715 av Lars Wetterholtz. Klockan är dekorerad med bårder, inskriptioner och Karl XII:s monogram.

Övriga byggnader

I direkt anslutning till gamla kyrkogården finns flera byggnader som används för kyrkans förvaltning och administration. Dessa är beskrivna ovan under "*Kyrkomiljön*". På Östra kyrkogården finns ett kapell (idag förråd), ritat 1924 av Carl Andrén och byggt som en miniatyrkyrka med långhus och ett lägre, smalare kor. Huset har en stensockel, på vilka står väggar av brunrött tegel. De spetsbågiga fönsterbågarna är av gjutjärn. Sadeltaken är täckta av tegelpannor. Söder om kapellet står ett förråd, byggt med väggar av faluröd träpanel med vita knutar, och ett sadeltak med tegelpannor.

Kulturhistorisk karaktärisering

Resterna av Perstorps gamla kyrkby ligger inkilade mellan stationssamhället söder om

kyrkan och den för sitt sammanhang storskaliga bostadsbebyggelsen norr om kyrkoanläggningen. Lamellhusen vittnar, liksom Folkets Park strax sydväst om kyrkan, om modernismens rekordbyggeri och industrisamhällets snabba framväxt. Det gamla byområdets kulturhistoriska värden är, utöver kyrkan, knutna till den bevarade hembygdsgården med anor från 1700-talet och skolområdet, utbyggt från 1847 och fram till 1960-talet, traditionellt placerat i direkt anslutning till kyrktomten.

Kyrkogården, som växt fram i flera etapper från medeltiden till modern tid, ger en god illustration över skilda tiders kyrkogårdsideal. De olika utvidgningarna är tydligt avläsbara, men samtidigt föredömligt sammanlänkade genom de huvudaxlar, som Per Friberg drog genom området. Den södra delen av gamla kyrkogården bär ännu något av spåren från det sena 1800-talets gestaltungsprinciper. Dit hör grusgångarna och de varierade, oliket omgärdade vårdarna i väst-/ östlig riktning, bl.a. Wendts familjegrav som visar på den historiska kopplingen mellan kyrkan och Perstorps industri. Till den gamla delens värden hör även den ålderdomliga kallmuren och trädkransen, som är viktiga miljöskapare. Västra kyrkogården, och i viss mån den Östra, har en enhetlig, strikt och lågmäld utformning. Ingen växtlighet på de enskilda gravplatserna når ovanför ryghäckarna och bryter intrycket; däremot finns inplanterade björkar, som går som ett tema genom hela kyrkoanläggningen. Hoppets kyrkogård, med bl.a. skogskyrkogård, ceremoniplats, askgravplats och den äldsta landsortsminneslundan i Skåne, är illustrativ för det sena 1900-talets fria, naturliga formspråk och hur gravskicket förändrats i vår tid. Kontrasten från de äldre, stora vårdarna med rik förekomst av bygdeanknutna titlar till minneslundens helt anonymiserade gravskick är slående. Skogskyrkogården har en lummig och okonstlad trädmiljö, där naturligheten förstärks av frodig vildblomster runt gravstenarna. Bland Fribergs tillskott ska även nämnas Hoppets kapell, som skickligt omtolkar församlingshemmets arketypiska arkitektur till en både modern och platsförankrad anläggning.

Kyrkan har, fränsett att absiden rivits och ersatts av en rak korförlängning, kvar sin plan från 1540-talet. Den är en av få kyrkor i Skåne som saknar torn, sedan detta rivits och bottenvåningen integrerats med långhuset. Forskningen pekar mot, att upp mot varannan romansk kyrka kan ha haft ett torn, och att dessa ofta verkar ha brutits ner under medeltiden. Förekomsten av ett brett torn, liksom av en västportal, brukar ofta förklaras med att en storman haft inflytande över kyrkan. Liknande västportaler finns i Fjälkinges- och Lyngsjös landsbygdskyrkor. Den relativt välbevarade västportalen kan även vara ett uttryck för en koppling till Herrevad och cisterciensernas avskalade arkitektur. Mycket höga värden finns i det noggrant undersökta taklaget. Kortaklaget är ett av stiftets mest kompletta från romansk tid, och därtill ett av ytterst få med bevaradnockås. Även långhusets takstomme är intressant, då den byggs upp av takstolar från 1540, som tillkommit genom ombyggnad av det ursprungliga romanska taklaget.

Interiören har en luftig och ljus karaktär, som delvis är resultatet av Eiler Graebes renovering på 1960-talet. Då tillkom bl.a. tegelgolvet, altaret och de stora fönstren. Tilläggen har gjorts förhållandevis varsamt, vilket gör att kyrkorummet behållit mycket av dess ålderdomliga karaktär trots åtgärderna. De ojämna ytorna ovan fönstren visar på störningar i murverket p.g.a. den förändrade fönstersättningen. Till de värdefulla ålderdomliga inslagen hör spåren efter romanska fönster- och dörröppningar, det möjligen ursprungliga golvet i vapenhuset och det medeltida dörrbladet, som fästs ovanpå en modern ekdörr mellan långhuset och vapenhuset. Enligt docenten och medeltidsspecialisten Lennart Karlsson hör dörren, tillsammans med den i Barsebäck, till det allra äldsta beståndet av järnsmidda, skånska kyrkdörrar. Han menar att järnsmidet på dörren i Perstorp har stora likheter med det till en dörr från Hemmesjö gamla kyrka i Småland, bl.a. vad gäller betoningen av en lodlinje med centrala ringkors och kompletteringen med C-former runt dessa. Fördjupade studier av dörren, t.ex. en dendrodatering av timret, skulle kunna ge mer kunskap om dörrens ursprung.

Bland kyrkans fasta inventarier finns ett flertal med kulturhistoriskt värde. Dopfunten kommer från 1200-talet och kan föras till en grupp funtar med hängande liljefris. Bland träföremålen märks altaruspsatsen från 1600-talet, predikstolen från 1741 och dopfuntens baldakin från 1700-talet, som ger dopplatsen en fin rumslighet. Dess upphovsmän är tyvärr inte kända, men de två sistnämnda är snidade av Niklas Ekenkrantz resp. sannolikt av Johan Ullberg. De var två av sin tid mest produktiva bildhuggare. Ullbergs ljudtak bär hans vanliga, lite grova lantbarocka stil, medan den något tunga predikstolen har en lugnare gestaltning som främst tar upp rokokons formelement.

I samlingen med lösa inventarier ska nämnas ett antal föremål, som minner om sambandet mellan kyrkan och Perstorps tidiga industrihistoria. Dit hör den vackra, men tyvärr lagade, glaskaraffen med tratt som blåsts vid Henrikstorp 1756 och mässhaken från 1704, som skänkts till kyrkan av brukets första inspektorpar. Arbetet är inte av samma klass som exempelvis mässhaken i Löddeköpinge, men är ändå av stort värde genom sin dekor, höga ålder, koppling till glasbruket och fastställda proveniens.

På kyrkogården står en brädfodrad klockstapel, en av blott nio som finns kvar i Skåne. Den ger därför betydelsefull information om en konstruktion, som torde varit desto vanligare under 1500-1700-talen. Den medeltida stommen, en av tre i Skåne som har daterats, är därtill den enda som delvis har kvar sina fotträn i original.

Att tänka på

- Kyrkogårdsmiljön spänner från den äldsta delen invid kyrkan via 1900-talets strikta formspråk till vår tids organiska tillskott. I förvaltningen bör strävas

efter att renodla de enskilda karaktärerna utan att helhetsverkan går förlorad. Befintliga huvudstrukturer i form av häckar och gångsystem bör bevaras.

- Kyrkan har ett medeltida taklag och ett romanskt murverk, som båda kan ha stor betydelse för forskningen. Stor varsamhet ska iakttas för alla medeltida delar. Förståelsen av taklagets uppbyggnad är av yttersta vikt för att kunna uttolka kyrkans utvecklingshistoria. Kunskap om kyrkans taklag skulle kunna förmedlas till kyrkobesökarna t.ex. genom en mindre utställning i vapenhuset.
- Klockstapeln är en av blott nio bevarade skånska klockstaplar, och har daterats till ca 1504. Den väderutsatta klockstapeln bör skötas om varsamt och slippa sidofunktioner, som kan slita på konstruktionen.

Skydd m.m.

Kyrkan/kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enl. 4 kap. kulturmiljölagen. Perstorp är utpekad som en särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

Dendrokronologisk undersökning i Perstorps kyrka, Barbro Sundnér, rapport 2005.

En sockenbok om Perstorp, John Sundberg m.fl., Perstorps Hembygdsförening 1951

Föreställd hedendom: tidigmedeltida skandinaviska kyrkportar i forskning och historia, Gunnar Nordanskog, Lund, 2006

Historisk timmermanskonst i Lunds stift - Nomenklatur och bildkompendium, Karl-Magnus Melin, www.timmermanskonst.se, version 10 februari 2015

Kring Perstorps kyrka, Perstorpsbilder XXIII, Gunnel Hedberg, 2002

Medieval Ironwork in Sweden, 1-2, Lennart Karlsson, 1988

Perstorps kyrka – Några pressklipp t.o.m. 1976, Perstorpssamlingen, Perstorps bibliotek

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg & Ingrid Sjöström, RAÄ, 2015

Underhållsplan för Perstorps kyrka 2005-10-28, Wikerstål Arkitekter, Helsingborg, 2005

Regionmuseets i Kristianstads arkiv, Kristianstad, 1103 Perstorp, Kyrkor

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>, hämtad 2016-05-12

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, hämtad 2016-05-12

<http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/oversiktliga-kommunbeskrivningar/Pages/Perstorp.aspx>, hämtad 2016-05-12

Övriga uppgifter

Denna rapport om Perstorps kyrka, Åsbo kontrakt, har upprättats av:
Karl Johan Kember, Arkitekt SAR/MSA, Cert. sakkunnig avseende kulturvärden,
JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Karakteriseringen har gjorts efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift.
Inventeringsdatum: 2016-05-03 Färdigställd rapport: 2017-06-27